

III. ΑΝΑΣΥΣΤΑΣΗ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΚΑΙ ΥΠΟΤΑΓΗ ΣΤΟΥΣ ΟΘΩΜΑΝΟΥΣ

1. Εξάπλωση των Τούρκων και τελευταίες προσπάθειες για ανάσχεσή τους

Όροι-κλειδιά της ενότητας

Αυτοκρατορία των Στενών, παιδομάζωμα, γενίτσαροι, γαζήδες, κατάληψη Καλλίπολης, μάχες Κοσσυφοπεδίου και Άγκυρας, σύνοδοι της Λυών και της Φερράρας-Φλωρεντίας, «ένωση» των Εκκλησιών.

α. Η αδυναμία του Βυζαντίου

Το Βυζαντινό Κράτος που ανασυστήθηκε από τον Μιχαήλ Η' γνώρισε, κυρίως χάρη στην ευφυή διπλωματία του αυτοκράτορα, μια τελευταία αναλαμπή που διήρκεσε ως τα μέσα του 14ου αι. Ωστόσο οι εμφύλιοι πόλεμοι έφεραν γρήγορα την οικονομική και στρατιωτική κατάρρευση. Το νόμισμα υποτιμήθηκε, ενώ η βαριά φορολογία και η εξαθλίωση προκάλεσαν επαναστάσεις του λαού και της μεσαίας τάξης κατά των ευγενών στη Θεσσαλονίκη και την Αδριανούπολη. Ο Ανδρόνικος Β' (1282-1328) μείωσε τη δύναμη του στρατού και του στόλου και οι ξένοι μισθοφόροι κυριάρχησαν. Η άλλοτε κραταιά αυτοκρατορία έγινε τώρα μια αδύναμη **αυτοκρατορία των Στενών**, που εύκολα καταλύθηκε από τους Οθωμανούς.

Καθιέρωση του παιδομαζώματος

Όταν με μεγαλοπρέπεια ο κυρίαρχος [ο σουλτάνος Μουράτ] κάθισε στο θρόνο στην Αδριανούπολη, έστειλε το λαλά Σαχίν να κάνει επιδρομές στην περιοχή της Ζαγοράς και στη Φιλιππούπολη [...].

Συγκεντρώθηκαν πολλά αγόρια και τα οδήγησαν στον κυρίαρχο. Ο Χαλίλ είπε: «Ας τα δώσουμε αυτά σε Τούρκους να μάθουν τούρκικα. Ας τους κάνουμε κι αυτούς στρατιώτες». Έτσι κι έγινε. Μέρα με τη μέρα μεγάλωνε ο αριθμός τους. Υπηρετούσαν τους Τούρκους αρκετά χρόνια, ώσπου να γίνουν τέλει μουσουλμάνοι. Κατόπιν τους οδηγούσαν στο παλάτι και τους φορούσαν άσπρα σκουφιά. Ενώ το όνομά τους από παλιά ήταν «στρατός», τους ονομάσαν «νέος στρατός». Έτσι τότε έγιναν οι γενίτσαροι.

Χρονικό του Ασίκ Πασάζαντε, κεφ. 57, μετ. Ε. Α. Ζαχαριάδου, Ιστορία και Θρύλοι των παλαιών σουλτάνων (1300-1400), 193-195.

β. Οθωμανοί και οι κατακτήσεις τους

Οι Οθωμανοί ήταν μια τουρκική φυλή διαφορετική από τους Σελτζούκους, ασιάτες νομάδες που μετανάστευσαν σε μια περιοχή κοντά στην Προύσα. Οι Οθωμανοί οργανώθηκαν αρχικά από το σουλτάνο (ηγεμόνα) Οθμάν ή Οσμάν, στον οποίο οφείλουν και το όνομά τους. Εκμεταλλεύτηκαν την κατάργηση των βυζαντινών **ακριτών** μετά το 1261 και αξιοποίησαν τον

Λόγοι παράδοσης της Προύσας (1326)

Ο γαζής Ορχάν ρώτησε αυτό το βεζήρη: «Όταν δώσατε αυτό το κάστρο, από τι υποφέρατε και το δώσατε?».

Ο Σαρός είπε: «Το δώσαμε για διάφορους λόγους. Ο ένας είναι ότι το κράτος σας μεγαλώνει μέρα με τη μέρα και το δικό μας κράτος μικραίνει. [...]

Ένας άλλος είναι ότι ο πατέρας σου έκανε επιδρομές εναντίον μας κι έφευγε. Μπόρεσε να καθυποτάξει τα χωριά μας. Σας δήλωσαν υποταγή και δεν φρόντιζαν καθόλου πια για μας. Κι εμείς πάλι μάθαμε πως αυτά βρήκαν την σουχία τους.

Άλλος λόγος είναι ότι ο άρχοντάς μας συγκέντρωσε πολλά πράγματα. Αλλά δεν ωφελούσε. Γιατί δεν βρισκόταν κανείς που να μπορεί να δώσει χρήματα. [...]. Όταν είχαμε ανάγκη, δεν ερχόταν κανένας αγοραστής. Το κάστρο έγινε για μας φυλακή.

Ένας άλλος λόγος είναι πως, όταν ο ηγεμόνας έχει εξασθενήσει, η χώρα καταστρέφεται γρήγορα.

Ένας άλλος πάλι λόγος είναι πως ακούσαμε εκείνο το χαμένο, τον άρχοντα της Κίτε [η πόλη Κατοικία].

Ένας άλλος λόγος είναι ότι από τον κόσμο δεν λείπουν οι αλλαγές. Και τώρα γίνεται μια αλλαγή για μας».

Χρονικό του Ασίκ Πασάζαντε, κεφ. 57, μετ. Ε. Α. Ζαχαριάδου, Ιστορία ..., 161-163.

Ο σουλτάνος Ορχάν (1326-1362).

Μικρογραφία από χειρόγραφο του 16ου αι. (Κων/πολη. Βιβλιοθήκη Τοπκαπί).

ισλαμικό θεσμό των **γαζήδων** (δηλ. των φανατικών μαχητών του Ισλάμ), για να αποκλείσουν και να εξαναγκάσουν, μετά από μακρόχρονη πολιορκία, τις ελληνικές πόλεις σε παράδοση. Έτσι κατέκτησαν βαθμιαία όλη τη Μ. Ασία.

Η ανάγκη ενίσχυσης του στρατού των Οθωμανών οδήγησε στη στρατολόγηση των χριστιανοπαίδων (ονομάστηκε **παιδομάζωμα**) και τη συγκρότηση του επίλεκτου τάγματος των **γενιτσαρών** («νέος στρατός»).

Στα μέσα του 14ου αι. οι Οθωμανοί πέρασαν στην Ευρώπη και **κατέκτησαν την οχυρή Καλλίπολη** (1354). Οι διαιρεμένοι βαλκανικοί λαοί υπέκυψαν μπροστά στις υπέρτερες δυνάμεις των Οθωμανών. Στη **μάχη του Κοσσυφοπεδίου** (1389) οι Σέρβοι νικήθηκαν και αναγνώρισαν την οθωμανική επικυριαρχία.

γ. Προσπάθειες ανάσχεσης των Οθωμανών

Στις αρχές του 15ου αι. οι Μογγόλοι εισέβαλαν στη Μ. Ασία και κατανίκησαν το σουλτάνο Βαγιαζίτ στη μάχη της Άγκυρας (1402). Η ήττα προκάλεσε βαθιά κρίση στο Οθωμανικό Κράτος και έδωσε παράταση ζωής στο ετοιμόρροπο Βυζάντιο.

Κατά τον τελευταίο αιώνα πριν την Άλωση οι βυζαντινοί αυτοκράτορες Ιωάννης Ε' (1369-71), Μανουήλ Β' (1399-1402) και Ιωάννης Η' ταξίδεψαν για βοήθεια στη Δύση. Ο τελευταίος ανανέωσε στη **σύνοδο της**

Λαϊκό τραγούδι

Όντες εδικονίζεντον ο Κωνσταντής στα ξένα,
στοι ρούγες ρούγες περπατεί και στα στενά διαβαίνει
κ' είχε τα ράσα κούντουρα κ' εφάνη τ' άρματάν του
κι εφάνη τ' αλαφρό σπαθί με τ' αργυρό θηκάρι [...].

Β. Κρεμμυδάς-Φ. Πισπιρίγκου, Ο μεσαιωνικός κόσμος (Εγχειρίδια Γνώσης, 3), Αθήνα 1985, 179.

Λεξιλόγιο: δικονίζομαι: περιφέρομαι σαν ζητιάνος, κούντουρα: κοντά, ρούγα: γειτονιά, θηκάρι: θήκη.

Φερράρας-Φλωρεντίας την «ένωση», δηλ. την υποταγή της Ορθόδοξης στη Ρωμαϊκή Εκκλησία (1438-9), που είχε πρώτος απόδεχτεί ο Μιχαήλ Η' **στη σύνοδο της Λυών** (1274). Η υποχώρηση αυτή, που δεν έγινε δεκτή από το λαό, αποδείχτηκε μάταιη, καθώς το Βυζάντιο έμεινε απροστάτευτο στα κατακτητικά σχέδια των Οθωμανών.

Οθωμανικές κατακτήσεις (14ος και 15ος αι.)

Ερωτήσεις

1. Για ποιους κυρίως λόγους οι πόλεις της Μ. Ασίας παραδόθηκαν στους Τούρκους, σύμφωνα με το παράθεμα;
2. Συνδυάζοντας τα στοιχεία του χάρτη και του πρώτου παραθέματος, να χρονολογήσεις το θεσμό του παιδομαζώματος.
3. Στο παρατιθέμενο λαϊκό τραγούδι ο Κωνσταντίνος αντιπροσωπεύει τους βυζαντινούς αυτοκράτορες. Ποια η στάση του ποιητή απέναντί τους;
4. Παράγοντες της οθωμανικής επέκτασης (εργασία).

2. Η Άλωση της Πόλης

Όροι-κλειδιά της ενότητας

Πολιορκία και άλωση Πόλης, Μωάμεθ Β΄ Πορθητής, θρησκευτικός νόμος, Τρίτη Ρώμη, βυζαντινή πνευματική κληρονομιά, ανθρωπιστικές σπουδές, ρωμαϊκή νομική παράδοση, θρησκευτική μουσική.

α. Πολιορκία και άλωση της Πόλης

Μετά τη μάχη της Άγκυρας η Οθωμανική Αυτοκρατορία βυθίστηκε στην αναρχία. Ο σουλτάνος Μουράτ Β΄ (1421-51) επανέφερε την τάξη σ' αυτή και ανανέωσε την επιθετικότητά της: κατέλαβε τα Γιάννενα και τη Θεσσαλονίκη (1430) και κατανίκησε ένα σταυροφορικό στρατό στη Βάρνα (1444). Έτσι προετοίμασε την πολιορκία της Πόλης, την οποία διεξήγαγε με επιτυχία ο διάδοχός του Μωάμεθ Β΄ Πορθητής (1451-81).

Προτού αρχίσει την πολιορκία, ο Πορθητής έχτισε στην ευρωπαϊκή ακτή του Βοσπόρου το φρούριο της **Ρούμελης**, για να εμποδίσει τον επισιτισμό της Πόλης από τον Εύξεινο. Η πολιορκία κράτησε 54 μέρες (6 Απριλίου -29 Μαΐου 1453). Ο γενναίος αυτόκράτορας Κωνσταντίνος ΙΑ΄ διέθετε ελάχιστες δυνάμεις. Η υπεροχή των Τούρκων σε στρατιώτες και οπλισμό ήταν συντριπτική.

Οι αντίπαλοι και η στάση των Σέρβων,

Την 4η Απριλίου της ίδιας χρονιάς ήλθε ο σουλτάνος και παρουσιάστηκε μπροστά την Πόλη· και άρχισε να πολιορκεί την Πόλη μ' όλους τους τρόπους και μ' όλα τα μέσα και από τη στεριά και από τη θάλασσα, αφού περικύκλωσε και τα 18 μίλια [του Θεοδοσιανού Τείχους]. Οι πολιορκητές παρέταξαν 400, μικρά και μεγάλα πλοία στη θάλασσα και 200 χιλιάδες άντρες στη στεριά. Η Πόλη, αν και τόσο μεγάλη σε έκταση, είχε να αντιπαρατάξει 4773 άντρες χωρίς τους ξένους, μόλις 200 άντρες πάνω-κάτω [...].

Οι Σέρβοι, ενώ μπορούσαν να στείλουν [...] χρήματα και ανθρώπους, έστειλαν μήπως έναν οβολό; Ναι, αλήθεια, έστειλαν πολλά χρήματα και ανθρώπους, αλλά στο σουλτάνο που πολιορκούσε την Πόλη, και τους επαίνεσαν οι Τούρκοι [...] λέγοντας: "Να, ακόμη και οι Σέρβοι είναι εναντίον σας".

Γ. Φραντζής, Χρονικόν, έκδ. R. Maisano (= CFHB, 29), Ρώμη 1990, 132, 140.

Οι Βυζαντινοί, αβοήθητοι από τα χριστιανικά κράτη, αγωνίστηκαν ηρωικά, αλλά ο αγώνας ήταν άνισος. Η τελική έφοδος έγινε τη νύχτα της 29ης Μαΐου. Κατόπιν σφοδρού βομβαρδισμού και συνεχών επιθέσεων οι γενίτσαροι πέρασαν από τα ρήγματα των τειχών και έγιναν κύριοι της Πόλης.

Ο αυτοκράτορας έπεσε στο πεδίο της μάχης, κυκλωμένος από τους εισβολείς. Όπως προέβλεπε ο **θρη-**

σκευτικός νόμος, η Πόλη παραδόθηκε στους μαχητές. Οι σφαγές και η λεηλασία διήρκεσαν τρεις ολόκληρες μέρες. Από την πρώτη κιόλας μέρα ο Μωάμεθ μπήκε με πομπή στην κατακτημένη πόλη, προσευχήθηκε στην Αγία Σοφία και ανήγγειλε ότι εφεξής πρωτεύουσά του θα είναι η Πόλη.

β. Οι συνέπειες

Η Άλωση τραυμάτισε αρχικά την περηφάνεια των Ελλήνων που θρήνησαν τη μεγάλη συμφορά σε όλους τους τόνους. Ωστόσο, σύντομα άρχισε να διαμορφώνεται η ελπίδα της Ανάστασης του Γένους.

Το πνεύμα του Βυζαντίου μεταφέρθηκε από τους λογίους του στη Δύση.

Οι Οθωμανοί έκλεισαν τους δρόμους της Ανατολής, ωθώντας τους Ευρωπαίους στις μεγάλες γεωγραφικές ανακαλύψεις.

γ. Η βυζαντινή πνευματική κληρονομιά

Η βυζαντινή ιδεολογία επηρέασε έντονα την ιδεολογία του **Μοσχοβίτικου Κράτους**. Οι Ρώσοι θεώρησαν ότι ήταν οι μοναδικοί κληρονόμοι της βυζαντινής πνευματικής και πολιτικής παράδοσης και διατύπωσαν στις αρχές του 16ου αι. τη θεωρία ότι η Μόσχα ήταν η **Τρίτη Ρώμη**, η πόλη που έμελλε να ανασυστήσει τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

Ο Φιλόθεος από το Πσκοφ προς το Βασίλειο, μεγάλο ηγεμόνα της Μόσχας (1503-1533)

Η Εκκλησία της Ρώμης έπεσε από την αίρεση του Απολλιναρίου. οι πύλες της Δεύτερης Ρώμης, της Πόλης, γκρεμίστηκαν από τα τσεκούρια των Αγαρνών. Αυτή είναι τώρα η εκκλησία της Τρίτης Ρώμης, η Αγία, Καθολική και Αποστολική Εκκλησία του κράτους σου, που λάμπει περισσότερο και από τον ήλιο σε όλη τη γη ως τις εσχατίες της Οικουμένης. Να ξέρεις εξοχότατε ευσεβή τσάρε ότι [...] είσαι ο μόνος κυρίαρχος των Χριστιανών όλης της γης. [...] Δύο Ρώμες έχουν πέσει, αλλά η τρίτη στέκει ακλόνητη και τέταρτη δεν πρόκειται να υπάρξει.

H. Krieger (εκδ.), *Das Mittelalter. Materialien für den Geschichtsunterricht*, Φραγκφούρτη 1978, 252 (γερμ. μετ.).

Πέραν των Ρώσων και οι ορθόδοξοι **βαλκανικοί λαοί** επηρεάστηκαν βαθιά από το βυζαντινό πολιτισμό, ενώ η Ορθοδοξία συνέβαλε στη διατήρηση της πνευματικής τους ταυτότητας στα χρόνια της Τουρκοκρατίας.

Συνολικά η συνεισφορά του Βυζαντίου στον ευρωπαϊκό και παγκόσμιο πολιτισμό ήταν πολύ σημαντική. Η αυτοκρατορία **διέσωσε τον ευρωπαϊκό πολιτισμό** από την απειλή των αραβικών κατακτήσεων κατά τον 7ο και 8ο αι. Ανέπτυξε μια **μεγάλη και πρωτότυπη τέχνη** που επη-

ρέασε Ανατολή και Δύση. Εκτός του ορθόδοξου σλαβικού κόσμου, χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η ιταλική **προαναγεννησιακή τέχνη** και η **οθωμανική αρχιτεκτονική**. Το Βυζάντιο διαφύλαξε, καλλιέργησε και μετέδωσε στην Ευρώπη την **κλασική κληρονομιά**, στην οποία ανήκει και η **ρωμαϊκή νομική παράδοση**. Ανέπτυξε **νέα γραμματειακά είδη** (όπως τη χρονογραφία και τη λειτουργική ποίηση) και τις **θετικές επιστήμες** (όπως την αστρονομία και τα μαθηματικά) και τελειοποίησε την οργάνωση των κρατικών υπηρεσιών, από την οποία επηρεάστηκαν το Χαλιφάτο, τα μεσαιωνικά βαλκανικά κράτη, η Ρωσία και το Οθωμανικό Κράτος. Συνέβαλε επίσης στη διαμόρφωση της **θρησκευτικής μουσικής**, του μονασισμού, των ουμανιστικών ή ανθρωπιστικών σπουδών και άλλων εκφάνσεων του πολιτισμού στη δυτική Ευρώπη.

Είσοδος των Τούρκων στην Κωνσταντινούπολη. Πίνακας του Μπ. Κόνσταντ, Μουσείο των Αυγουστίνων, Τουλούζη

Ερωτήσεις

1. Γιατί, κατά τη γνώμη σου, η Δύση, παρ' όλες τις υποχωρήσεις των Βυζαντινών στον θρησκευτικό τομέα, δεν βοήθησε αποτελεσματικά το Βυζάντιο, για να αποκρούσει τον κίνδυνο των Οθωμανών;
2. Ποιες ήταν κατά τη γνώμη σας οι κυριότερες συνέπειες της πτώσης του Βυζαντινού Κράτους;
3. Με ποιο σκεπτικό προβαλλόταν η Μόσχα ως «Τρίτη Ρώμη»;